

РОЛЬ ЛОБІЮВАННЯ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ,
ЯК ІНСТРУМЕНТУ ВПЛИВУ НА НАЦІОНАЛЬНУ ТА ДЕРЖАВНУ БЕЗПЕКУTHE ROLE OF LOBBYING IN PUBLIC ADMINISTRATION
AS AN INSTRUMENT OF INFLUENCE ON NATIONAL AND STATE SECURITY

Стаття присвячена дослідженню лобіювання як інструменту впливу на національну та державну безпеку в публічному управлінні.

У роботі досліджується, як лобістська діяльність впливає на процеси ухвалення рішень у державних органах та формування стратегічних напрямів у сфері безпеки. Лобіювання розглядається як важливий інструмент, що дозволяє враховувати інтереси бізнесу, громадських організацій та професійних асоціацій під час формування державної політики, яка безпосередньо впливає на внутрішню стабільність, обороноздатність і міжнародні позиції держави.

Автор наголошує на необхідності чіткого регулювання лобістської діяльності, оскільки вона може мати як позитивний, так і негативний вплив на національну безпеку. З одного боку, лобіювання може сприяти модернізації оборонної сфери, зміцненню державних інституцій та вдосконаленню законодавства через впровадження новітніх технологій і співпрацю з міжнародними партнерами. З іншого боку, відсутність належної прозорості та контролю може призвести до корупційних схем та домінування приватних інтересів над національними пріоритетами, що створює загрози для державної безпеки.

Виявлено, що лобісти активно використовують різні платформи для впливу на урядові рішення, включаючи прямі зустрічі, участь у комітетах та робочих групах, громадські слухання та медійні кампанії. Лобістські кампанії можуть формувати порядок денний у державному управлінні, представляючи інтереси певних груп. При цьому, лобісти можуть пропонувати альтернативні рішення та надавати експертні консультації, що сприяє ухваленню більш обґрунтованих рішень урядовцями.

Окремої уваги заслуговує роль лобіювання у збалансуванні інтересів між приватним сектором і громадськістю. Лобістська діяльність дозволяє представляти різні групи інтересів у процесі ухвалення рішень, проте надмірний вплив великих корпорацій, що мають більше ресурсів для лобістської діяльності, може порушити баланс і призвести до ухвалення рішень, які суперечать загальнодержавним інтересам. Автор підкреслює, що забезпечення прозорості та рівного доступу до процесу ухвалення рішень є ключовим для досягнення справедливого та збалансованого впливу на державну політику.

Ключові слова: лобіювання, лобізм, лобістська діяльність, лобіст, національні інтереси, інтереси держави, публічне управління,

механізми публічного управління, інструменти публічного управління, національна безпека, державна безпека.

The article is devoted to the study of lobbying as an instrument of influence on national and state security in public administration. The paper examines how lobbying activities influence decision-making processes in government agencies and the formation of strategic directions in the security sector. Lobbying is seen as an important tool that allows taking into account the interests of business, public organizations and professional associations in the formation of public policy, which directly affects the internal stability, defense capability and international position of the state.

The author emphasizes the need for clear regulation of lobbying activities, as they can have both positive and negative impact on national security. On the one hand, lobbying can contribute to the modernization of the defense sector, strengthening of state institutions and improvement of legislation through the introduction of new technologies and cooperation with international partners. On the other hand, the lack of proper transparency and control can lead to corruption schemes and the dominance of private interests over national priorities, which poses threats to national security.

It has been found that lobbyists actively use various platforms to influence government decisions, including direct meetings, participation in committees and working groups, public hearings, and media campaigns. Lobbying campaigns can shape the agenda in public administration by representing the interests of certain groups. At the same time, lobbyists can propose alternative solutions and provide expert advice, which contributes to more informed decision-making by government officials.

The role of lobbying in balancing interests between the private sector and the public deserves special attention. Lobbying activities allow representation of different interest groups in the decision-making process, but excessive influence of large corporations with more resources for lobbying activities can upset the balance and lead to decisions that are contrary to the national interest. The author emphasizes that ensuring transparency and equal access to decision-making is key to achieving a fair and balanced impact on public policy.

Key words: lobbyism, lobbying, lobbying activity, lobbyist, national interests, state interests, public administration, public administration mechanisms, public administration tools, national security, state security

УДК 351.8 (477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2024.41.28>

Старовойтов Д.Ф.,

здобувач третього освітнього рівня (аспірант)

Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

ORCID ID: 0009-0007-2046-0302

Обґрунтування актуальності теми дослідження. Демократична модель державотворення передбачає представництво інтересів громадян шляхом делегування ними повноважень органам державної влади. Історично, у більшості розвинених демократичних держав

сформувався інститут лобізму, як механізму комунікації між владою і різними соціальними та економічними групами. Лобіювання, як дієвий прояв лобізму, забезпечує представлення інтересів окремих галузей, бізнесу та громадських організацій у процесах ухвалення стра-

тегічних рішень, що безпосередньо впливають на внутрішню стабільність, обороноздатність та міжнародні позиції держави.

В публічному управлінні лобіювання може вважатися важливим інструментом з точки зору формування ефективної політики. З одного боку, воно сприяє врахуванню інтересів різних груп при розробці та впровадженні державних рішень. З іншого боку, неконтрольоване або непрозоре лобіювання може становити загрозу національній безпеці через можливі корупційні схеми, тиск на державні інституції та нерівний розподіл впливу. Тому важливо забезпечити адекватне правове регулювання цієї діяльності, яке б гарантувало прозорість процесів лобіювання та захищало національні інтереси. Зрештою, лобіювання виступає не тільки інструментом впливу, а й важливим елементом у забезпеченні національної безпеки, що робить його дослідження особливо актуальним в умовах сучасних викликів, зокрема, для країн, які проходять етап становлення громадянського суспільства і розвитку демократичних інститутів.

Метою дослідження є визначення ролі лобіювання в публічному управлінні як інструменту впливу на національну та державну безпеку, аналіз його впливу на процес ухвалення державних рішень, а також вивчення потенційних загроз та можливостей лобістської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематики лобістської діяльності у контексті забезпечення як національної безпеки загалом, так і державної безпеки зокрема, безпосередньо або опосередковано торкалися у своїх працях ряд учених, а саме: В. Абрамов, А. Балашов, І. Бідзюра, І. Ворчакова, М. Росенко, О. Гросфельд, О. Дягілев, Т. Крушельницька, Т. Яровой, Р. Мацкевич, І. Мусієнко, М. Недюха, Н. Осипова, В. Сумська, В. Нестерович, Г. Ситник, І. Мігус, В. Ровний, О. Руденко, А. Бентлі, В. Кіплінджер, Д. Макгенрі, Д. Трумен, П. Херрінг та інші.

Однак, розглядом безпекової ролі лобіювання, у межах науки державного управління, у вітчизняному науковому просторі цікавилися лише окремі дослідники: Т. Яровой, Г. Ситник, А. Балашов, що й обумовлює актуальність дослідження ролі лобіювання в публічному управлінні як інструменту впливу на національну та державну безпеку.

Основний зміст дослідження. В умовах демократичного соціуму, лобісти відіграють важливу роль у публічному управлінні, активно впливаючи на процес ухвалення рішень в урядових органах. Вони є посередниками між групами інтересів – бізнесом, громадськими

організаціями, професійними асоціаціями або навіть приватними особами – та органами державної влади [1]. Лобіювання спрямоване на досягнення конкретних результатів через представлення інтересів цих груп перед урядом, а також на формування публічної політики, яка враховує ці інтереси. Такий процес має широкий спектр інструментів та методів, які лобісти використовують для впливу на державні рішення.

Основною метою лобістської діяльності є переконання урядових органів ухвалювати рішення, які вигідні тим, кого представляють лобісти. Це можуть бути ті чи інші зміни в законодавстві, бюджетних пріоритетах або адміністративних процедурах. Лобісти намагаються донести до державних службовців важливість певних проблем або ініціатив, пропонуючи конкретні рішення, які найчастіше вигідні або економічно, або соціально для зацікавлених сторін (замовників лобістських послуг) [2]. Водночас, вони можуть використовувати фактичні дані, аналітику або суспільний тиск, щоб вплинути на зміст політичних рішень.

Лобісти діють на різних рівнях влади – від місцевого до національного та навіть міжнародного. Вони беруть участь у комітетах, робочих групах і слуханнях, надаючи експертні консультації та рекомендації [3]. Це дозволяє урядовим органам ухвалювати більш обґрунтовані рішення, особливо у складних питаннях, які потребують спеціальних знань. Наприклад, у сферах технологій, охорони здоров'я або екології, де знання представників приватного сектору або громадських організацій можуть бути глибшими, ніж у державних чиновників. В ідеалі лобісти, таким чином, допомагають знизити рівень інформаційної асиметрії між органами влади і представниками суспільства або бізнесу. Але на практиці все рідко буває настільки оптимістично.

Вагомим аспектом впливу лобістів є їхня здатність формувати порядок денний у державному управлінні. Вони можуть висвітлювати проблеми або можливості, які могли б залишитися поза увагою урядовців, але є важливими для їхніх клієнтів. Наприклад, лобісти, які представляють інтереси енергетичних компаній, можуть домагатися змін у державній політиці щодо регулювання викидів або надання податкових пільг для інноваційних технологій у галузі відновлюваної енергетики. Але ці ж лобісти можуть гальмувати такі зміни, якщо це вигідно їх клієнтам.

Лобісти можуть ініціювати законодавчі зміни, відправляти аналітичні записки або організувати зустрічі з ключовими чиновниками, аби забезпечити просування своїх

ідей. Безпосередня комунікація з чиновниками та представниками урядових структур є одним із найпоширеніших методів впливу лобістів [4]. Йдеться про зустрічі, письмові звернення, участь у громадських обговореннях або надання експертних консультацій. Лобісти часто пропонують альтернативні варіанти вирішення проблем, спираючись на інтереси своїх клієнтів і надаючи дані, які можуть переконати уряд у перевагах певних рішень. Особливо ефективним є надання чітких, аргументованих пропозицій, що допомагає уряду скоротити час на розробку нових законів або змін до існуючих норм.

Крім того, лобісти часто створюють коаліції або альянси між різними групами інтересів, задля об'єднання зусиль щодо впливу на процес ухвалення рішень. Така співпраця може значно посилити їхній вплив, оскільки об'єднання кількох зацікавлених сторін збільшує вагу їхніх аргументів і можливості тиску на органи влади [5]. Наприклад, лобістська кампанія за зниження податкового навантаження на малий бізнес може бути більш ефективною, якщо вона проводиться у співпраці з громадськими організаціями, профспілками та іншими зацікавленими сторонами.

Лобісти також активно використовують медіа і громадську думку для досягнення своїх цілей. Вони можуть організовувати публічні кампанії, акції протесту, або навіть створювати громадські рухи для підтримки своїх ініціатив. Такі заходи допомагають привернути увагу суспільства та засобів масової інформації до певних питань, що у свою чергу може вплинути на політичний контекст і підвищити шанси на успішне просування своїх пропозицій в уряді. Крім того, лобісти можуть використовувати засоби масової інформації для поширення потрібної їм інформації, формуючи суспільну думку на свою користь, що також може мати значний вплив на ухвалення рішень у державних органах.

Проте лобіювання також має свої проблеми і виклики, особливо – в контексті його впливу на державне управління. Одна з ключових проблем – це потенційна нерівність доступу до процесу ухвалення рішень. Великі корпорації або навіть окремі заможні особи, чи їх групи, мають більше ресурсів для впливу на урядові рішення, ніж громадські організації або менш забезпечені групи. Це може призвести до перекосів у публічній політиці, коли інтереси окремих груп переважають над загальним благом. Тому важливо забезпечувати прозорість лобістської діяльності та рівні можливості для всіх груп інтересів у процесі публічного управління.

Інша проблема – це ризики корупції та зловживань. У деяких випадках лобісти можуть використовувати нелегітимні методи впливу на чиновників, такі як підкуп або неетичні домовленості, що підриває довіру до державних інституцій і може серйозно зашкодити національній безпеці. В цьому контексті важливо, щоб лобістська діяльність була чітко регламентована законодавством, яке б забезпечувало прозорість і підзвітність усіх учасників процесу.

Взаємодія лобістів з державними органами є невід'ємною частиною процесу публічного управління, яка забезпечує комунікацію між групами інтересів та державними структурами. Лобісти використовують різні платформи для співпраці та способи комунікації, щоб доносити свої позиції та впливати на процес ухвалення рішень. Ці платформи можуть бути як офіційними, встановленими законодавством [6], так і неформальними, тобто такими, що виникають на основі взаємних інтересів між лобістами та урядовцями. Основними формами взаємодії є прямі зустрічі, участь у комітетах та робочих групах, громадські слухання, а також використання засобів масової інформації та публічних кампаній.

Як уже зазначалося, однією з найбільш ефективних і поширених форм лобістської комунікації є прямі зустрічі та переговори між лобістами та державними службовцями, законодавцями або іншими посадовими особами. Цей спосіб взаємодії дозволяє лобістам безпосередньо впливати на прийняття рішень, представляючи свої пропозиції та аргументи з конкретних питань. Під час таких зустрічей лобісти можуть не лише доносити свої позиції, але й надавати експертні знання або пропонувати конкретні варіанти законодавчих змін, які вигідні їхнім клієнтам. Прямі зустрічі також дають змогу чиновникам отримувати інформацію, якою вони можуть не володіти, що підвищує ефективність і якість прийнятих рішень.

Іншою важливою платформою для співпраці є громадські слухання та публічні обговорення законодавчих ініціатив. В багатьох країнах перед прийняттям важливих законів чи політик організовуються публічні слухання, під час яких громадськість, включаючи лобістів, може виступити зі своїми пропозиціями. Лобісти, представляючи інтереси бізнесу, неурядових організацій або інших груп, активно беруть участь у цих слуханнях, впливаючи на остаточні рішення [7]. Наприклад, під час обговорення нових регуляцій у сфері екології, представники бізнесу можуть лобіювати за менш жорсткі норми, надаючи аргументи щодо впливу на економіку, тоді як громадські

організації будуть акцентувати на екологічній безпеці.

Комітети та робочі групи, які створюються в урядових структурах або законодавчих органах для підготовки законопроектів, є ще однією важливою платформою для взаємодії з лобістами. У таких групах часто працюють представники зацікавлених сторін, включаючи лобістів, які мають експертні знання у відповідних галузях. Цей формат співпраці дозволяє лобістам безпосередньо впливати на зміст майбутніх законів, пропонуючи свої ідеї або коригуючи вже наявні положення. Участь у таких робочих групах дозволяє лобістам бути в курсі змін у законодавстві та оперативно реагувати на нові ініціативи.

Крім того, лобісти активно використовують медіа та публічні кампанії для формування громадської думки та впливу на урядові рішення. Організація публічних заходів, прес-конференцій, участь у ток-шоу та статті у провідних медіа дозволяють лобістам привертати увагу громадськості до певних проблем та підвищувати тиск на державні органи. Цей підхід особливо ефективний, коли лобістська група хоче вплинути на рішення уряду, мобілізуючи суспільну підтримку. Громадські кампанії можуть змусити урядовців враховувати думку великої кількості громадян, якщо вона добре організована і широко висвітлена.

Не менш важливим є використання соціальних мереж як інструменту комунікації. Сучасні цифрові технології дозволяють лобістам активно взаємодіяти з державними органами через соціальні платформи, де вони можуть публікувати свої заяви, поширювати аналітичні матеріали або проводити інформаційні кампанії [8]. Це особливо ефективно, оскільки інформація поширюється швидко, досягає широкої аудиторії та створює додатковий тиск на уряд для прийняття рішень на користь лобістських інтересів.

Відтак, лобіювання відіграє важливу роль у збалансуванні інтересів між громадськістю та приватним сектором, виступаючи інструментом, який дозволяє врахувати позиції різних зацікавлених сторін під час ухвалення державних рішень [9]. У демократичних суспільствах лобістська діяльність сприяє тому, щоб влада не приймала рішень в односторонньому порядку, а враховувала різноманітні думки, що існують у суспільстві. Оскільки громадські інтереси часто не можуть бути представлені на рівні з бізнесовими через нестачу ресурсів, лобіювання виступає як канал для забезпечення рівного доступу до процесів формування політики.

З іншого боку, лобіювання також служить інтересам громадськості, зокрема через діяльність неурядових організацій та громадських ініціатив. Лобісти, що представляють громадські групи, акцентують увагу на питаннях захисту прав людини, охорони довкілля, соціальної справедливості та прозорості влади. Вони можуть впливати на державну політику шляхом організації громадських кампаній, звернень до парламентів або участі у публічних обговореннях законопроектів. У такому контексті лобіювання стає інструментом, який дозволяє громадськості залучатися до формування політики та відстоювати свої інтереси, які часто залишаються поза увагою великих бізнесових груп.

Проте важливим аспектом лобіювання є збалансованість інтересів. Якщо приватний сектор має більший вплив на політику через свої ресурси, це може призвести до перекосів у державних рішеннях, що не враховують потреби широкої громадськості [10]. Це створює загрозу для справедливості у розподілі ресурсів і послуг, оскільки державна політика може більше відповідати інтересам бізнесу, а не суспільства в цілому. Для забезпечення збалансованості лобістської діяльності необхідно розвивати правове регулювання, яке б гарантувало рівний доступ до процесу ухвалення рішень як для бізнесових структур, так і для громадських організацій. Прозорість процесу лобіювання та відповідальність його учасників є важливими елементами, які допомагають досягти справедливості у розподілі впливу на державну політику.

Ще одним важливим аспектом збалансованості інтересів є залучення до лобіювання широкого кола стейкхолдерів. Коли лобістська діяльність включає різні групи – від бізнесу до громадськості, від професійних асоціацій до екологічних ініціатив, це створює платформу для конструктивного діалогу та компромісів. Зокрема, у процесі обговорення законодавчих ініціатив, які можуть мати різні соціальні та економічні наслідки, залучення всіх зацікавлених сторін дозволяє врахувати ширший спектр думок і знайти рішення, що відповідає інтересам як бізнесу, так і суспільства.

Збалансованість інтересів у процесі лобіювання також допомагає уникнути потенційних конфліктів і створює основу для більш сталого і демократичного розвитку. Лобіювання в цьому контексті не тільки забезпечує захист прав і можливостей бізнесу або громадськості, але й допомагає досягти компромісу між приватними і суспільними інтересами. У результаті, збалансоване лобіювання сприяє створенню більш інклюзивної системи публічного управ-

ління, де рішення ухвалюються з урахуванням різних позицій і з максимальною вигодою для суспільства в цілому.

Лобіювання має безпосередній зв'язок з питаннями національної безпеки, впливаючи на ключові аспекти державної політики, зокрема оборонну, зовнішню політику та внутрішню стабільність. Саме недоброчесним лобістам Україна завдячує процесу зниження обороноздатності Збройних сил України та ослаблення наших безпекових інститутів [11]. Через механізми лобіювання різні групи інтересів – від військово-промислових комплексів до міжнародних організацій – можуть здійснювати значний вплив на ухвалення рішень у сферах, які мають стратегічне значення для безпеки держави.

Вплив на оборонну політику проявляється через лобіювання з боку оборонних компаній, які прагнуть отримати контракти на постачання зброї, технологій або послуг для військових потреб держави [12]. Оборонний сектор часто має сильне лобі, яке активно впливає на формування державних оборонних бюджетів, модернізацію армії та вибір стратегічних пріоритетів у сфері національної безпеки. Такий вплив може бути як позитивним, забезпечуючи державу новітніми технологіями та ресурсами для захисту, так і негативним, якщо прийняття рішень продиктоване комерційними інтересами, а не реальними потребами безпеки.

У зовнішній політиці лобіювання може використовуватися як засіб для формування міжнародних альянсів, торговельних угод або співпраці у військових сферах. Лобістські групи можуть впливати на зовнішньополітичні рішення через просування інтересів певних міжнародних акторів або організацій. Наприклад, лобіювання може сприяти зміцненню співпраці з міжнародними організаціями, такими як НАТО або ЄС, або впливати на вибір стратегічних партнерів у сфері оборони та безпеки. Це може як посилювати міжнародні позиції держави, так і створювати ризики, якщо такі рішення ухвалюються з огляду на тиск ззовні, а не національні інтереси.

У контексті внутрішньої стабільності, лобіювання може мати як стабілізуючий, так і дестабілізуючий вплив. Наприклад, лобіювання реформ у сфері безпеки, правоохоронних органів або антикорупційних заходів може сприяти зміцненню інституцій держави і підвищенню довіри до влади. Водночас, непрозоре або корупційне лобіювання може призвести до ослаблення державних інституцій, сприяти зростанню соціальної нерівності та політичної напруги. Таким чином, з точки зору національної безпеки лобістські кампанії можуть мати

як зміцнюючий, так і ослаблюючий вплив, залежно від цілей та інтересів, які вони просувають, а також від їх прозорості та відповідності національним пріоритетам.

Одним із прикладів позитивного впливу є лобіювання технологічних інновацій у сфері оборони та безпеки. Лобістські кампанії, що просувають інтереси високотехнологічних компаній, можуть допомагати державі отримувати доступ до новітніх розробок у галузях штучного інтелекту, кібербезпеки та інших сучасних технологій, необхідних для підвищення обороноздатності. Наприклад, в оборонній сфері лобісти можуть забезпечити впровадження передових систем озброєння, що дозволить країні бути краще підготовленою до зовнішніх загроз. Подібні кампанії також можуть сприяти зміцненню міжнародних оборонних альянсів, просуваючи співпрацю з іншими державами та участь у програмах колективної безпеки.

Проте лобістські кампанії можуть мати і деструктивні наслідки. Наприклад, лобіювання великими корпораціями за послаблення регуляторних норм у стратегічно важливих секторах, таких як енергетика або транспорт, може негативно вплинути на контроль держави над критичною інфраструктурою [11]. Зниження стандартів безпеки або контроль приватних чи іноземних структур над ключовими секторами економіки може створити вразливі місця, які можуть бути використані вразливими для загроз національної безпеки. Також лобісти, які представляють інтереси іноземних держав або компаній, можуть просувати рішення, які не відповідають національним інтересам, але вигідні їхнім клієнтам, що призводить до ризиків для внутрішньої стабільності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Лобіювання відіграє ключову роль у сучасних процесах публічного управління, виступаючи важливим інструментом впливу на ухвалення рішень, які стосуються національної та державної безпеки. В демократичних країнах саме лобіювання забезпечує комунікацію між державними органами та різними групами інтересів, включаючи бізнес, громадські організації та професійні асоціації. Завдяки лобістській діяльності представники цих груп можуть активно впливати на формування політики, яка враховує їхні інтереси.

Одним із важливих аспектів лобіювання є його здатність впливати на оборонну, зовнішню політику та внутрішню стабільність держави. У сфері оборони лобіювання може сприяти модернізації армії та зміцненню обороноздатності країни через впровадження новітніх технологій та ресурсів. Лобісти, які

представляють інтереси високотехнологічних компаній, можуть допомагати державі отримувати доступ до інноваційних розробок, що підвищує її готовність протистояти сучасним викликам у сфері безпеки. Однак, у разі домінування комерційних інтересів над національними, лобіювання може створювати ризики для безпеки, зокрема, якщо рішення ухвалюються на користь приватних компаній без належного врахування державних інтересів.

У зовнішній політиці лобістські кампанії можуть впливати на формування міжнародних альянсів та співпраці з іншими державами, що може як зміцнювати, так і ослаблювати позиції країни на міжнародній арені. Лобіювання, спрямоване на зміцнення співпраці з міжнародними організаціями, може бути важливим інструментом для забезпечення безпеки через колективні зусилля. Водночас, надмірний тиск з боку іноземних акторів може призводити до ухвалення рішень, які не відповідають національним інтересам.

Важливим також є вплив лобістів на внутрішню стабільність. Лобіювання реформ, спрямованих на зміцнення інституцій та боротьбу з корупцією, може сприяти підвищенню довіри громадськості до держави та її органів влади. Водночас, непрозоре та корупційне лобіювання здатне послабити державні інституції та призвести до соціальної напруги, створюючи загрозу для стабільності країни.

Подальшої уваги, в контексті наукового інтересу, заслуговує проблематика забезпечення ефективності та прозорості лобіювання. В даному контексті важливо розвивати правові механізми регулювання лобістської діяльності, які гарантують її відповідність національним інтересам і захищають державу від можливих ризиків та загроз.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Газізов М. М. Адаптація досвіду лобістської діяльності країн розвинутої демократії в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. № 1. С. 124-130.

2. Козинець О. Г., Новомлинець А. О. Лобізм у політиці: зарубіжний досвід та українські реалії. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 68-71.

3. Лавренов Д. А. Зарубіжний досвід правового забезпечення лобізму та його адаптація до українських політичних реалій. *Політологічний вісник*. 2014. Вип. 73. С. 452-469.

4. Бідзюра І. Позаінституційні механізми лобіювання інтересів у політичній сфері. *Освіта регіону*. 2012. № 2. С. 89.

5. Ворчакова І. Лобізм в політиці: сутність явища та способи реалізації. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Sv. 5, Vyd. 1. С. 105-110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2018_5_1_16

6. Росенко М. І. Лобізм і його роль в діяльності сучасних парламентів. шляхи удосконалення регламентації діяльності лобістів в парламенті України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 11, 2010. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=214>.

7. Головка В. Становлення лобізму в Україні: проблеми законодавчого регулювання. *Гуманітарний журнал*. 2012. № 4. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/wissn003/article/view/4939>.

8. Ktepi B. Deception in political social media. ed. K. Harvey. *Encyclopedia of social media and politic*. Vol. 4. *Thousand Oaks, CA: SAGE Publications*. P. 357-359

9. Конач В.К. Нормативно-правові засади державної політики України у сфері інформаційно-психологічної безпеки. *Стратегічні пріоритети*. 2012. № 3 (24). С. 152-157.

10. Мацкевич Р. М. Особливості формування інституту лобізму / Р. М. Мацкевич // *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (керівник авт. кол.), Л. І. Кормич (ред.), М. А. Польовий (відп. секр.) [та ін.] ; ОНЮА, Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса, 2009. Вип. 37. С. 71-76

11. Яровой Т. С. Роль лобізму в процесі становлення та розвитку системи державного управління в Україні: 2004-2010 роки, або "від майдану до реваншизму". *Збірник наукових праць Донецького державного університету управління*. Сер. *Державне управління*. 2019. Т. XX. Вип. 312. С. 15-20.

12. *Lobbying Transparency and Ethics Act, 2002 chapter T-11.011* (Updated to 1 October 2013). URL: http://www2.publicationsduquebec.gouv.qc.ca/dynamicSearch/telecharge.php?type=2&file=%2F%2FT_11_011%2FT11_011_A.htm